

УДК 930.253:929Лосський

Д. В. НЕСТЕРЧУК*

**ОСОБОВИЙ ФОНД ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ
ОЛЕКСАНДРА МОГИЛЯНСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО
ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ ТА ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ
ФІЛОСОФА МИКОЛИ ЛОССЬКОГО
(з архівних фондів ЦДАМЛМ України)**

Подано огляд документів М. О. Лосського з особового фонду О. П. Могилянського, а також біографічна, образотворча, епістолярна спадщина філософа.

Ключові слова: філософ; інтуїтивізм; професор; листи; еміграція.

Особовий фонд Могилянського Олександра Петровича (1909–2001), літературознавця, критика, філософа, текстолога, мовознавця (ф. 195, оп. 1, од. зб. 739) був особисто переданий фондоутворювачем протягом 1969–1994 рр. Народився Олександр Петрович у Києві 14 липня 1909 р. (за іншими даними у м. Козелець Чернігівської губернії), після закінчення у 1924 р. трудової школи № 50 м. Києва, навчався екстерном у Ленінградському державному університеті в 1927–1929 рр. на факультеті мовознавства і матеріалістичної культури. З 1929 р. до 1970 р. працював у АН СРСР, слідчим і викладачем у органах МВС (1931–1935), науковим співробітником Інституту мови і мислення (1940–1942), головним бібліотекарем Публічної бібліотеки ім. М. Салтикова-Щедріна (1942–1951). Автор більше 150 публікацій, серед них такі фундаментальні, як: “Писемский А. Ф. Письма” (1936), “Критический реализм в русской литературе XIX в.”, “Крылов И. А. Басни” (1956), “Неизданный Пушкин”, “Писемский”.

Особовий фонд О. Могилянського характерний тим, що, окрім власних документів, фондоутворювач передав матеріали інших видатних постатей російської культури і науки, які відклались у його особистому архіві. Серед них документи російського письменника-белетриста М. Н. Альбова (1851–1911), філолога І. П. Батракова, біолога Ю. В. Петрова (1924–1966), географа, ботаніка, президента АН СРСР у 1936–1943 рр. В. Л. Комарова (1869–1945), педагога, історика російської літератури В. Я. Стоюніна (1826–1888) та філософа Миколи Онуфрійовича Лосського (1870–1965).

* *Нестерчук Дмитро Васильович* – головний спеціаліст відділу використання інформації документів ЦДАМЛМ України.

Забігаючи наперед, слід зазначити, що документи М. О. Лосського до ЦДАМЛМ України передавались у 1974–1975 рр. О. Могілянським у складі сімейного архіву В. Я. Стоюніна. Справа в тому, що М. О. Лосський був одружений на доньці Володимира Стоюніна Людмилі Володимирівні Стоюніній. Постає питання, як цей сімейний архів потрапив до О. П. Могілянського. У біографічних документах М. О. Лосського зберігаються рукописні нотатки спогадів М. Троїцької про родину Лосських за 1974 р.¹ Так, у спогаді про Віру Онуфрїївну Алтухову-Лосську (сестру філософа) М. Троїцька пише: “...Почти все рукописи Вл. Я. Стоюнина были переданы его женою в 1918 г., а в 1948 Верой Онуфриевной и в 1963 г. мною в Публичную библиотеку...”² (Публічна бібліотека ім. М. Салтикова-Щедріна у м. Санкт-Петербург), де, до речі, працював Олександр Петрович Могілянський у 1942–1951 рр. Яким чином документи В. Я. Стоюніна і М. О. Лосського потрапили до Могілянського, складно відповісти, інші документальні свідчення відсутні. Щоправда, особистий фонд В. Я. Стоюніна у бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна зберігається за № 744, 438 одиниць зберігання за 1824–1919 рр.

Народився Микола Онуфрїйович Лосський 7 грудня 1870 р. у містечку Креславка Вітебської губернії (нині Краслава у Латвії) в багатодітній сім’ї лісничого. Батько – зрусифікований поляк Онуфрїй Лосський, був православним, мати, полячка Аделаїда Прижленецька, – католичкою. У 1872 р. сім’я переїхала в м. Магду, де О. Лосський отримав посаду станового пристава. У 1881 р. Микола вступив до Вітебської класичної гімназії, де захопився революційно-демократичними ідеями і навіть був виключений з гімназії за соціалістичні й атеїстичні переконання. З часом знову був прийнятий до гімназії, після закінчення якої деякий час навчався в Берні (Швейцарія). У 1891 р. він вступив на природничо-наукове відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету, але згодом перейшов на історико-філологічний факультет. У студентські роки захоплюється філософією. Вивчення філософії продовжує за кордоном, у Швейцарії та Німеччині, де слухав В. Віндельбанда, В. Вундта, Т. Мюллера. З 1900 р. викладає філософію на Бестужівських жіночих курсах, у гімназії М. М. Стоюніної³. У 1902 р. одружується на Людмилі Володимирівні Стоюніній, а в 1903 р. у подружжя народжується первісток Володимир, у майбутньому відомий православний богослов, другий син Борис став істориком мистецтва і відомим діячем культури у Франції, третій – Андрій, історик, жив і працював у США. У 1903 р. отримує ступінь магістра, а в 1907 р. – доктора філософії. Філософські праці Лосського були вже добре відомі на початку ХХ століття. Вони свідчили про глибокий інтерес російського філософа до проблем психології, логіки і гносеології, які він вирішував із позицій інтуїтивізму. Спілкування і приятельські

стосунки з М. Бердяєвим, С. Булгаковим та іншими філософами Росії вплинули на погляди Лосського, посприяли формуванню його релігійного мислення. Тож не випадково, що після 1918 р. він повністю переходить на релігійно-філософські позиції. Філософська еволюція Лосського визначається поступовим, але невпинним рухом від абстрактного і гносеологічного інтуїтивізму до інтуїтивістської онтології і релігійних ідеалів. Останні десятиліття життя М. О. Лосський – це релігійний (православний) мислитель, об'єктом філософського інтересу якого є духовні цінності, пронизані ідеями трансцендентного.

У 1916 р. Лосський стає професором Петербурзького університету. У листопаді 1922 р. разом із великою групою найбільш відомих діячів російської культури його висилають за межі країни на так званому “філософському кораблі”. На запрошення чехословацького президента Томаша Масарика він спочатку поселяється в Празі, де отримує посаду професора в Російському університеті. У 1942 р. переїжджає з Праги до Братислави, де його обирають професором Братиславського університету. У 1945 р. Лосський переселяється до Франції, а в 1946 р. – до США, де викладає в Стенфордському університеті, а пізніше – в Російській духовній академії в Нью-Йорку. У 1965 р. помер і був похований на російському цвинтарі Сен-Женев'єв-де-Буа біля Парижа.

Основними його працями є: “Основні вчення психології з точки зору волонтаризму” (1903 р.), “Обґрунтування інтуїтивізму” (1906 р.), переклав І. Канта “Критику чистого розуму” (1907 р.), “Вступ до філософії” (1911 р.), “Інтуїтивна філософія Бергсона” (1914 р.), “Світ як обмежене ціле” (1917 р.), “Основні питання гносеології (збірник статей)” (1919 р.), “Логіка” (1923 р.), “Збірник задач з логіки” (1924 р.), “Обґрунтування інтуїтивізму” (1924 р.), “Свобода волі” (1927 р.), “Типи світоглядів” (1931 р.), “Умови абсолютного добра (основи етики)” (1931 р.), “Діалектичний матеріалізм в СРСР” (1934 р.), “Чуттєва, інтелектуальна і містична інтуїція” (1938 р.), “Історія російської філософії” (1951 р.), “Достоевський і його християнське світорозуміння” (1953 р.) та ін.⁴

Документи М. О. Лосського складаються з творчих матеріалів, біографічних, фотографій – індивідуальних та групових, та численної епістолярії.

Творчі документи представлені двома документами. Фундаментальною статтею М. О. Лосського “Логика профессора А. И. Введенского”, 1912, надрукована з рукописними вставками та правками автора⁵. Стаття присвячена вчителю Миколи Лосського з Санкт-Петербурзького університету – видатному російському філософу-ідеалісту, неокантіанцю А. І. Введенському, серед учнів якого були: Л. Карсавін, С. Аскольдов, П. Струве, М. Бахтін, С. Франк. Монографією “Мир как органическое целое”, 1917. Друк. з правками автора⁶.

Серед нечисленних біографічних документів найбільш цінними є дипломи, свідоцтва різних навчальних закладів, курсів – свідоцтво

про закінчення гімназії при імператорському Санкт-Петербурзькому історико-філологічному інституті у 1891 р.; дипломи про складання курсів Санкт-Петербурзького університету 1895 р., 1898 р.; залікова книжка Страсбурзького університету; свідоцтво про закінчення курсу в Лейпцизькому університеті 1902 р.⁷ Повідомлення про призначення М. О. Лосського професором імператорського Петроградського університету за 22 серпня 1916 р.⁸ Викликають зацікавлення дві друковані брошури (Програми зборів Санкт-Петербурзького філософського товариства) з короткими анотованими доповідями С. Поваріна та М. Херсонського про творчий доробок М. О. Лосського за 12–26 жовтня 1910 р. Доповіді стосувались концепції “інтуїтивізму”, яку розробляв на той час філософ, мали критичний і навіть розгромний характер, пояснюючи ідею М. О. Лосського як еклектику різних учень, не пов'язаних одне з одним.

Серед біографічних матеріалів слід також відзначити вже вище згадані спогади М. Троїцької, які містять цінні біографічні відомості про сім'ю Лосських⁹.

Образотворчі матеріали містять три індивідуальні фотографії: одну М. О. Лосського (поч. ХХ ст.), іншу його дружини Л. В. Стоюніної (кін. ХІХ ст.), третю Олексія Олександровича Козлова (1831–1901) – філософа-ідеаліста, основоположника російського персоналізму, з дарчим написом М. О. Лосському від 25 березня 1895 р.¹⁰ М. О. Лосський був одним із послідовників учень О. О. Козлова. Групові фото представлені фотографією М. О. Лосського з викладачами гімназії М. М. Стоюніної та самою засновницею гімназії Марією Миколаївною у 1900-і рр., фотографією з дружиною до 1922 р. на відпочинку в Левашові.¹¹

Найбільший масив документів М. О. Лосського складає його епістолярна спадщина. Адресати М. О. Лосського – лише рідні люди: дружина, мати, сестри Ада і Віра, хронологічні рамки цих листів 1901–1945 рр., полем дослідження цих документів є родинні стосунки, особисте життя, внутрішній світ, біографічні відомості. У певному сенсі ці адресовані листи змальовують автобіографію власника. Кореспондентами М. О. Лосського були здебільшого культурна та наукова інтелігенція Росії кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст., хронологічні рамки від початку ХХ ст. включно до 1922 р. – часу від'їзду на еміграцію.

Листи майбутній дружині Л. В. Лосській (на той час ще Стоюніній) від 29 травня 1901 р. до 31 травня 1902 р. кількістю 112 становлять найбільшу частину особистої переписки з усієї епістолярної спадщини М. О. Лосського¹². Голосом з еміграції можна назвати 20 листів М. О. Лосського до сестер Віри Онуфріївни Лосської-Алтухової та Ади Онуфріївни Лосської-Титової від 23 вересня 1926 до 12 серпня 1945 рр.¹³ До них належать також чотири листи Лосського до А. А. Лосської (матері) від 30 грудня 1922 по 25 січня 1924 рр.¹⁴ В

одному з них до матері від 22 серпня 1923 р. він пише з м. Ужгорода, куди був направлений із Празького університету прочитати курс лекцій учителям середньої школи (на той час Закарпаття було у складі Чехословаччини). В останньому листі до сестер за 12 серпня 1945 р. М. О. Лосський описує період військового лихоліття з 1940 р. до 1945 р., смерть тещі М. М. Стоюніної (1940 р.), дружини (1943 р.), закінчення власної професорської діяльності у Братиславському університеті, те, що він залишився один, але згодом збирається перебратись у Париж до своїх синів Володимира і Бориса¹⁵. Два листи дружини Л. В. Лосської до його сестри Ади, за 23 грудня 1927 р. і 15 грудня 1936 р., які належать до цього періоду, зберігаються у розділі біографічних матеріалів М. О. Лосського.¹⁶

Кореспонденція М. О. Лосського являє собою скарбницю автографів видатних діячів наукової та культурної думки Росії, більшість із них опиниться в еміграції, як і Лосський. Хронологія листів – від 1896 р. до осені 1922 р.

Серед них слід відзначити тридцять шість за 1896–1912 рр. від Сергія Аскольдова (спр. Алексєв) (1871–1945) – релігійного філософа, спіритуаліста, університетського товариша й опонента М. О. Лосського, засновника релігійно-філософського товариства “Братство св. Серафима Саровського”¹⁷; сім листів за 1902–1911 рр. від університетського викладача філософії Олександра Івановича Введенського¹⁸; три листи за 1906–1922 рр. від Івана Михайловича Гревса (1860–1941) – історика, спеціаліста з історії давнього Риму, педагога, громадського діяча¹⁹; два листи 1902 р. з Німеччини від Олександра Федоровича Лазурського (1874–1947), лікаря-психотерапевта, психолога, учня В. Бехтерева²⁰; три листи за 1906–1907 рр. від Льва Михайловича Лопатіна (1855–1920), філософа, психолога, голови Московського психологічного товариства²¹; шість листів за 1900–1901 рр. від Миколи Констянтинівича Реріха (1874–1947) – всесвітньовідомого художника, філософа-містика, мандрівника²²; два листи за 1906–1911 рр. від Григорія Челпанова (1862–1936) – філософа, психолога²³.

Період 1910-х рр. позначився зацікавленням М. О. Лосського релігійною філософією. Серед кореспондентів знаходимо таких визначних представників релігійної філософії того часу, як Сергій Миколайович Булгаков (1871–1944), лист за 16 грудня 1911 р.²⁴, Семен Людвигович Франк (1877–1950), три листи за 1913–1914 рр.²⁵. Серед них розглядаємо й епістолу Георгія Васильовича Флоровського (4 січня 1914 р.) – у майбутньому відомого діяча російської еміграції, священника, філософа-богослова, історика церкви, а на той час, студента історико-філологічного факультету Новоросійського університету²⁶.

Крім них, кореспондентами М. О. Лосського були Юлій Ісайович Айхенвальд (1872–1928) – літературознавець, критик; Сергій Йоси-

пович Гессен (1887–1950) – філософ-неокантіанець, педагог, правознавець; Петро Клементійович Енгельмейер (1855–1914) – перший російський філософ техніки, поширювач ідей Ернеста Маха; історик Михайло Константинович Лемке (1872–1923); поет Володимир Нарбут (1888–1938) – брат видатного художника-графіка Георгія Нарбута; Олександр Васильович Нікітський (1859–1921) – філолог-епіграфіст, дослідник релігії; історик Сергій Федорович Платонов (1860–1933); філософ, політик, економіст Петро Бернгардович Струве; Георгій Давидович Гурвіч (1894–1965) – правознавець, згодом соціолог-позитивіст, один із фундаторів французької школи соціології.

Саме у листах Георгія Давидовича до Миколи Онуфрійовича простежується цікавий факт. Цей науковець уже на початку 1922 р. опинився у Чехословаччині, і саме він посприяв (через адміністрацію президента Томаша Масарика) від'їзду М.О. Лосського за кордон, на лікування в Карлсбад. Листи 23 травня та 14 червня 1922 р. до М. О. Лосського порушують саме цю тему²⁷. Декілька рядків із листа за 14 червня 1922 р. “...Глубокоуважаемый Николай Онуфриевич! Спешу Вам сообщить, что виза для въезда в Чехословакию Вам послана по телеграфу 27-го мая за № 75398/22. Надеюсь, что Вы давно ее уже получили, но на всякий случай все же сообщаю Вам точный номер и день отправки, чтобы Вы могли справиться в Чехословацком консульстве в Петрограде, куда телеграмма была адресована”²⁸ М. О. Лосський не скористався нагодою від'їхати на лікування влітку 1922 р., хоча запрошення чехословацького уряду стало в пригоді у листопаді 1922 р., коли М. О. Лосського вислали за межі СРСР.

Архів Миколи Онуфрійовича Лосського є неабияким цінним надбанням ЦДАМЛМ України разом з іншими документами, які відклались у особовому фонді О. П. Могилянського. До певної міри, цей документальний масив є одним із джерел до показу доеміграційного періоду вченого. Незважаючи на невелику кількість документів біографічного і творчого характеру, епістолярна спадщина М. О. Лосського заслуговує детального і всебічного вивчення.

¹ ЦДАМЛМ України, ф. 195, оп. 1 од. зб. 423.

² Там само, ф. 195, оп. 1 од. зб. 423, арк. 6 зв.

³ Марія Миколаївна Стоюніна – педагог, засновниця приватної гімназії для дівчат, дружина В.Я. Стоюніна.

⁴ Герасимчук А. А., Тимошенко З. І. Курс лекцій з філософії: Навч. посібник. – К., 1999. – С. 3–8.

ЦДАМЛМ України, ф. 195, оп. 1 од. зб. 423, арк. 1, 1зв., 2.

⁵ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 356.

⁶ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 357.

⁷ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 417.

- ⁸ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 419.
- ⁹ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 423.
- ¹⁰ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 424, 425.
- ¹¹ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 426.
- ¹² Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 361–364.
- ¹³ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 359–361.
- ¹⁴ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 358.
- ¹⁵ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 361.
- ¹⁶ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 429.
- ¹⁷ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 368.
- ¹⁸ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 375.
- ¹⁹ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 380.
- ²⁰ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 392.
- ²¹ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 396.
- ²² Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 405.
- ²³ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 414.
- ²⁴ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 373.
- ²⁵ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 411.
- ²⁶ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 410.
- ²⁷ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 382.
- ²⁸ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 382, арк. 3, 3зв.

Представлен обзор документов Н. О. Лосского из личного фонда А. П. Могилянського, а также биографическое, изобразительное, эпистолярное наследие.

Ключевые слова: философ; интуитивизм; профессор; письма; эмиграция.

There is given the review of the documents of philosopher M. O. Losskyi of the personal fond of O. P. Mohylyanskyi. The article presents the biography, artistic and epistolary heritage of philosopher.

Key words: the philosopher; the intuitivism; the professor; the correspondence; the emigration.